

Brødrene uten grenser

Kontakt mellom mytologer i russisk Finland og Sverige-Norge på midten av 1800-tallet

AV KONSTA ILARI KAIKKONEN

Internasjonalisering, tverrfaglighet og nettverksbygging mellom land er i dag viktige aspekter av humanistisk forskning, men de er ikke nye fenomener. Allerede på 1800-tallet, da forskning på samisk mytologi¹ tok sine første skritt som reaksjon til opplysningstid og romantikk, var det viktig å ha internasjonale kontakter. Nettverksbygging mellom individuelle forskere og institutter var imidlertid helt annerledes sammenlignet med vår egen tid. I dag skjer internasjonal kontakt mellom fagfolk hovedsakelig på engelsk med e-post, og i mange tilfeller er interessen for samarbeid bare faglig. Mange tenker også at eksternt press til å nettsverke har gått for langt og kan selv hindre ens forskning.

Når det gjelder samene, urfolket som lever i Sápmi – et område som strekker seg over Norge, Sverige, Finland og den russiske Kola-halvøya – har det over lang tid eksistert et forskernettverk mellom statene med samisk befolkning. De ulike språkene brukt i Sápmi har derimot begrenset kommunikasjonen mellom forskere. I forskning som omhandler samisk kultur og historie i et religionsvitenskapelig perspektiv, er det ikke alltid selvsagt at man lærer seg de ulike språkene eller samarbeider med kolleger i nabolandene.

Selvsagt er det også forskere som har fokus på Sápmi i sin helhet med tverrfaglig kunnskap, internasjonale nettverk og brede språkferdigheter. Håkan Rydving er kanskje det beste eksempelet: Han

¹ «Mytologi» var på 1800-tallet det mest brukte konseptet om det samiske førkristne tros-systemet, så jeg har valgt å bruke det her i en bred betydning. Se for eksempel Læstadius sin *Fragmenter i lappska mythologien* (1997) eller *Lappisk mytologi, eventyr og folkesagn* (1871) av Friis.

kjenner ikke bare mange av de samiske språkene, og alle de skandinaviske, men kan også finsk og russisk. Han har samarbeidet mye med folk fra ulike fagfelt i alle disse landene. Innen feltet er det vanskelig å tenke på en annen person som kan sammenlignes med Rydving når det gjelder språklige kunnskaper og internasjonalt samarbeid.

Men hvordan var situasjonen mellom forskere med interesse for samisk mytologi på midten av 1800-tallet? For å svare på spørsmålet, må den historiske konteksten tas i betraktning. Fra å ligge under Sverige ble Finland en del av Russland i 1809, og i 1814 kom Norge i union med Sverige. Grensen i Sápmi og i sydlige deler av Fennoskandia gikk da fra å ligge mellom tre stater, Danmark-Norge, Sverige-Finland og Russland, til å være mellom bare Sverige-Norge og Russland. Kontaktene mellom folk i de ulike landene ble derimot ikke brutt og grensene var lite overvåket før grensesperringen mellom Sverige-Norge og Russland i 1852 (Pedersen 2006:158, 167–168, 210–216, 405).

På 1800-tallet var også nettverksbygging og «forskning» helt annerledes. De som skrev om samisk mytologi var ikke bare kultur- eller religionsforskere, de var også misjonærer og prester, botanikere, språkforskere og opplysningsmenn. De balanserte mellom opplysnings-tidens ideer, tidlig romantikk og den kristelige troen på en måte som er helt forskjellig fra den moderne tids ideal, der forskere skal arbeide innen et spesialisert forskningsfelt med sterk objektivitet. Prestere som bodde i de nordligste deler av Norden var i tillegg ofte de eneste med formell høyere utdanning innenfor hundrevis av kilometer, og ofte følte de seg ensomme: Kontakt med kolleger var ikke bare faglig, men også knyttet til deres religiøse oppgaver og i tillegg meget ønsket. Kommunikasjonsmedier var møter og brev på norsk eller svensk.

JACOB FELLMANS KONTAKTER

Et utgangspunkt for å undersøke kontaktnettverk, er korrespondansen og skriftlige verk av Jacob Fellman (1795–1875), sogneprest i Utsjoki og Enare 1819–1835 og i Lappajärvi 1835–1875. Fellman var svensk-språklig finne og kom fra en familie med en lang rekke lapplandsprester.

Han var den sekstende presten i slekten. Hans forfedre begynte å arbeide blant samene som misjonærer allerede på 1600-tallet og tok del i den svenske koloniseringen av Sápmi. Fellman var interessert i samisk mytologi, men også i språk, botanikk og entomologi. Han var også involvert i fremveksten av finsk nasjonalisme og nasjonalromantikk under russisk styre (Kylli 2005:75–79; Itkonen 1977:275–291).

Tuomo Itkonen (1977) skrev en biografi om Fellman der han beskrives som en kultivert, men tvetydig mann som ikke alltid var fornøyd med sin rolle som lapplandsprest. Fellman skrev mye, spesielt om sine år i Lappland og om samisk mytologi. Han oversatte blant annet religiøse og andre bøker til nordsamisk og utviklet sin egen ortografi. Tross anstrengelsene ble bare mindre deler publisert i hans levetid. Hans samlede verker, *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken*, ble først publisert i 1906, i fire volum redigert av sønnen Isak (Kylli 2005:165–189; Fellman 1906).

Basert på Fellmans verker, arkivmateriale fra finske Riksarkivet (KA) og Det finske litteraturselskapet (SKS), og Ritva Kyllis forskning (2005) og Tuomo Itkonens biografiske materiale (1977), har jeg samlet en kort oversikt over kontaktene hans i Norge, Sverige, Finland og Russland. Den viser at samarbeid var viktig allerede på begynnelsen av 1800-tallet, spesielt i saker som omhandlet samer og deres språk, og den kristne religion.

Peter Deinboll var prost i Vadsø 1816–1824, og Fellman møtte ham første gang i 1820 da de reiste sammen østover til det såkalte «Fellesland» mellom Russland og Sverige-Norge (Itkonen 1977:54). De hadde felles interesse i botanikk, zoologi og religion, i tillegg til samisk språk som de begge ville se anvendt i kirke og pedagogikk, og ikke minst i misjonering. De møttes mange ganger etter 1820, og disse møtene viser at kontakt mellom begge sider av Tana-elven, som fungerte som grensemarkør, var vanlig ikke bare for samer, men også for prester. Kontaktene mellom prester i nabolandene er også synlige i Fellmans tragiske historie om Deinbolls etterfølger, prost Jordan, som besøkte og hjalp Fellman i 1824, men drepte seg selv samme år (Kylli 2005:77, 169; Itkonen 1977:141–145).

En annen norsk prest som var interessert i samene var Nils Stockfleth, som også var en innflytelsesrik språkforsker. Einar Niemi (2009) omtaler ham som det «nordsamiske skriftspråks ‘andre grunnlegger’; Knud Leem var den første», og Adolf Steen (1954:300) skriver at han som misjonær var «en Guds gave til det samiske folk i likhet hva Thomas v. Westen hadde vært over hundre år tidligere.» Stockfleth korresponderte med Fellman, og vikarierte til og med for Fellman i Utsjoki i 1830 (Kylli 2005:175; KA: Jacob Fellmanin saamia kirjeitä). De hadde felles interesse ikke bare i den kristne troen, men også for nordsamisk språk, og spesielt ortografi.

Stockfleth samarbeidet også med lingvister, som Rasmus Rask fra Danmark og finnen Anders Johan Sjögren som arbeidet i St. Petersburg. Disse tre arbeidet med nordsamisk ortografi, som var annerledes enn Fellmans. Stockfleth samarbeidet også med, blant andre, kjente lingvister og mytologer som M. A. Castrén og Elias Lönnrot i Finland, nordmannen J. A. Friis, som var Stockfleths elev, og Lars Levi Laestadius i Sverige (Niemi 2009).

En av de mest kjente korrespondansene til Fellman var nettopp med den svensk-samiske presten L. L. Laestadius. Juha Pentikäinen (2000) har skrevet om denne korrespondansen, og de to mytologi-prestene er ofte nevnt sammen og sammenlignet. At de to har påvirket hverandres verk er ofte nevnt, men er ikke utforsket i stor grad. Jeg tror en detaljert sammenligning av tekstene deres er noe som burde gjøres, siden de har påvirket hverandre såpass mye. I denne konteksten er det bare å si at de var i kontakt om temaer knyttet til forskning på samisk mytologi og språk, og ikke minst botanikk.

Fellman var nært knyttet til fremveksten av finsk nasjonalisme og nasjonalromantikk i det russiske storfyrstedømmet Finland på midten av 1800-tallet. Han var i korrespondanse med sentrale figurer i finsk mytologi- og språkforskning som A. I. Arwidsson, C. A. Gottlund, Gabriel Rein, J. V. Snellman og ikke minst M. A. Castrén (KA: Jacob Fellmanin saamia kirjeitä). Spesielt Castrén, Fellmans nevø, synes av mange å ha vært sentral for språk- og mytologiforskningen i Finland (Anttonen 1987:41–44; Pentikäinen 2002:21–24). Fellmans korres-

pondanse med Castrén om samisk språk og andre ting var omfattende og i Riksarkivet i Finland kan man finne mange brev sendt av Castrén til hans «ärade morbror» (KA: Jacob Fellmanin saamia kirjeitä).

Fellmans korrespondanse og konfrontasjon med A. J. Sjögren må også nevnes som en av de mer interessante. Sjögren var basert i St. Petersburg etter å ha vært en av Fellmans og Arwidssons studiekamerater i Åbo (Itkonen 1977:16). Sjögren besøkte Fellman i Utsjoki i 1825 for å lære seg ulike samiske språk og dialekter. Fellman skrev at selv om de hadde uenigheter, så var han fornøyd med Sjögrens besøk (Fellman sitert i Itkonen 1977:86). Konflikten som senere utviklet seg mellom dem gikk spesielt på ortografi. Da Fellman publiserte tre samiske tekster i 1825, møtte han sterk kritikk fra Sjögren. Han prøvde å publisere et motsvar, men det kom ikke ut før i 1906, 31 år etter hans død (Kylli 2005:176–188; Fellman 1906:489–504).

KONKLUSJON

Jeg har prøvd å vise hvordan mytologiforskere midt på 1800-tallet var i kontakt på tvers av nasjonale grenser. Interessene var veldig tverrfaglige: fra naturforskning som botanikk og entomologi til den kristne religion, mytologi og språkforskning. Historien om Fellmans kontakter viser også at han ofte følte seg ensom og var glad i besøk og korrespondanser. Deres brede tverrfaglighet, språkkunnskaper og internasjonale orientering er noe vi kanskje burde ta lærdom av i dag, selv om deres interesser som prester ikke bare var vitenskapelige.

Til slutt vil jeg gjengi en nordsamisk sang, som er nedskrevet og oversatt til svensk av Jacob Fellman. Sangen handler om et møte mellom en finsk og en norsk prest og samene, men også om botanikk. Redaktøren av sin fars bok, Isak Fellman, nevner at prestene i sangen mest sannsynlig var Jacob Fellman og Peter Deinboll, og at sangen var basert på deres reise langs kysten til «Fælleslandet» i 1820. Ironisk nok er den nordsamiske ortografien mer eller mindre basert på Stockfleths versjon som Fellman møtte med motvilje.

LADDE- JA TAČA-PAPPA.

Vânas poatta, nieidda cælkkä:

vânas læ poattemen.

Te obba paikke vulgi kæčadet,

mi vâdnasit täl læ poattemen.

Tal ledje kirkkopaikest ollo

olbmuk

kæčadet, mi vâdnasest poatta.

No, te læi Ladde-päppa,

no, te Taro-päppa pođi.

Ī læk čabbes

ko passeviellja.

Kirjoteškođi Tača-päppa,

valddekođi Ladde-päppa rasit.

Mi jurdašæimek:

mi olbmuidi pođi,

ko si pälli?

FINLANDS PRÄST OCH NORGES PRÄST

En båt inlöper, flickan säger,

en båt just är i ankomst.

Allt folk från orten gick at se,

hvad der kommer ut ur båten.

Då var vid kyrkan mycket folk

för att skåda, hvem der steg

ur båten.

Se, det var Finlands präst,

Se, det var Norges präst.

Ej var han så vacker

som hans gode vän.

Norges präst begynte skrifva,

Finlands präst att plocka örter.

Vi tänkte:

hvad kom åt folket,
som fruktade?
(Fellman 1906:290–291)

REFERANSER

- Anttonen, Veikko. 1987. *Uno Harva ja suomalainen uskontotiede* (Suomi 138). Helsinki: SKS.
- Fellman, Jacob. 1906. *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken* 2. Red. Isak Fellman. Helsinki: SKS.
- Friis, Jens Andreas. 1871. *Lappisk mytologi, eventyr og folkesagn*. Christiania [Oslo]: Cammermeyer.
- Itkonen, Tuomo. 1977. *Nuori Jaakko Fellman ja hänen ystävänsä Carl Gustaf Mannerheim*. [Rovaniemi]: [Väinö Pekkala : Suomen kulttuurirahaston Lapin rahasto].
- Kansallisarkisto (KA), Helsinki: Fellman-suvun kokoelma. Jacob Fellmanin saamia kirjeitä.
- Kylli, Ritva. 2005. *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886* (Studia historica septentrionalia 47). Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Laestadius, Lars Levi. 1997. *Fragmenter i Lappska Mythologien* (NIF Publications 37). Red. R. Kvideland. Åbo.
- Niemi, Einar. 2009. Nils Stockfleth. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 3. oktober 2017 fra https://nbl.snl.no/Nils_Stockfleth.
- Pedersen, Steinar. 2006. *Lappekodisillen i Nord: 1751–1859: Fra grenseavtale og sikring av samenes rettigheter til grensesperring og samisk ulykke* (Dieđut 3/2008). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Pentikäinen, Juha. 2000. Lars Levi Læstadius as Sami Mythologist and Mythographer. *Sami Folkloristics* (NNF Publications 6), 41–74. Red. J. Pentikäinen med H. Gaski & V. Hirvonen & J. Sergejeva & K. Stoor. Turku: NNF.
- Pentikäinen, Juha. 2002. Northern ethnography: On the foundations of a new paradigm. *Styles and Positions: Ethnographic Perspectives in Comparative Religion* (Comparative Religion 8), 20–45. Red. T.

Sakaranaho & T. Sjöblom & T. Utriainen & H. Pesonen. Helsingfors:
Helsingfors universitet.

Steen, Adolf. 1954. *Samenes kristning og finnemisjonen til 1888*. Oslo:
[Land og kirke].

ABSTRACT

This article describes an international network of scholars and priests in and around Sápmi in the 19th century. Information about and writings of Jacob Fellman (1795–1875) are used to trace and map this network that crossed state borders as well as borders between various academic fields. The scholarly work of these scholars and priests included botany, zoology, the study of languages, sociology, history, and mythology or religion.

KEYWORDS: scholarly network; Jacob Fellman (1795–1875); Sápmi; 19th century; interdisciplinarity